

A helységnevek ragozásának nyelvföldrajzi és nyelvészeti kérdése

A helységnevek ragozása, pontosabban a mondatban hol?, hová?, honnan? kérdésre felelő általános helyhatározóvá szerkesztése nyelvünkben mind a mai napig meglehetősen feltáratlan terület, noha a kérdés a nyelvészek érdeklődését már korábban felkeltette (vö. SIMONYI, Hat. I, 53 kk.: KLEMM, TörtMondt. 181—2, uo. irodalom is). Úgy vélem, hogy az empirikus nyelvi anyag hiánya az elsődleges akadálya annak, hogy a szóban forgó téma mind a mai napig monografikus feldolgozásban nem részesült.

A magyar főnévragozásnak arra a sajátos vonására, hogy a határozó alapjául szolgáló szó (=főnévi tő) szemantikájától függő ragkapcsolódási szabályrendszerrel kell számolnunk, már több helyen felhívtam a figyelmet (vö. MNy. LXV, 160—76; NytudÉrt. 70. sz. 116—21; MNy. LXXI, 161—7). A helységnevek jelentésszerkezete jellegzetesen tükröződik a ragkapcsolatokban, s ennél fogva a ragos alakok elemzése olyan információt szolgáltat a nyelvtudománynak, amely mind a névtan, mind a grammatika számára haszonnal jár. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk ugyanis, hogy a földrajzi nevek egyik jelentéstani alosztálya, a helységnevek a magyar főneveknek is jellegzetes jelentéstani-grammatikai kategóriája. Jelentéstani-alaki viselkedésük kutatása a névtan és a grammatika határterületén helyezkedik el, s ennél fogva mindkét tudományág érdekeit közvetlenül szolgálja. Ugyanakkor a nyelvi (szemantikai-grammatikai) szabályok működése komplex kutatási terület, ahol — a nyelvhasználatot tekintve — a nyelvföldrajz, nyelvészeti (és nyelvlelektan) aspektusaival egyaránt számolnunk kell.

Ám a kérdés nyelvelméleti szempontból is figyelmet érdemel. Szerfelett tanulságos megvizsgálunk, hogyan viselkedik a nyelv — adott esetben nyelvünk —, amikor egy és ugyanarra a szerepre két vagy esetleg három viszonyító eszköz áll rendelkezésre, hiszen a *Debrecenben*, *Budapesten*, *Győrött* ~ *Győrben*, *Pécsett* ~ *Pécsen* helységnevi határozók — a különböző ragok ellenére — egyetlen helyviszonyfajta fejének ki, a hol? kérdésre felelő általános helyhatározót.

A mai magyarban két teljes ragsor (-*ban*, -*ben*; -*ba*, -*be*; -*ból*, -*ből*; -*n*, -*on*, -*en*, -*ön*; -*ra*, -*re*; -*ról*, -*ről*) és egy csonka (-*t* ~ -*tt*; -*á*, -*é* ~ -*vá*, -*vé*) működik közre a helységnevi helyhatározók alaki megformálásban. A csonka ragsor határozóragjaink ősi elemei, amelyek közül az -*ul*, -*ül* ablatívuszi rag már nyelvjárásainkban sem bukkan elő, noha a század elején még ritka archaizmusként megvolt: *Paksul*, *Gyönkül* (vö. MNy. IV, 99, idézi: KLEMM, TörtMondt. 181). Az -*á*, -*é* ~ -*vá*, -*vé* latívuszi rag ugyancsak megőrzött régiségként a nyugati nyelvjárásokban, Nyugat- és Északnyugat-Dunántúlon fordul elő meghatározott helységneveken: *Győré* ~ *Győrré*, *Kapuvára* ~ *Kapuvárrá*, *Sárvára* ~ *Sárvárrá*, *Szilá* ~ *Szillá* (Szil, Győr-Sopron megye).

Tudjuk, hogy a népnyelvi-nyelvjárási *Szegedébe* ~ *Szögedébe* (=Szegedre, újabb lokatívuszi szerepben is) alakban is az -*é* ősi rag lappang. A *Szege-*

débe ~ Szögedébe országosan ismert alak, de hozzá hasonló újraragozott formát a Győr-Sopron megyei helyi nyelvjárások is produkáltak: *Győrébe*, *Szilá-ba*. A Vas megyei Mesteri községben pedig idős adatközlőtől (László Kálmán sz. 1901.) *Győré* ~ *Győrére* alakot jegyeztem fel.

A nyugati nyelvjárásokban megőrzött archaizmusként tengődnek a *-t* ~ *-tt* ragos lokatívuszi alakok: *Óvárt*, *Sárvárott*, *Kapuvárott*, *Fehérvárott*. A magyar nyelvatlaskutatás Győr-Sopron, Vas területéről, illetőleg a romániai (erdélyi) nyelvjárásokból hozott felszínre *-t* ~ *-tt* ragos helységnévi határozókat. Érdekes, hogy az *-á*, *-é* ~ *-vá*, *-vé* ragos alakok ma már csak az északnyugat-dunántúli pontokon fordulnak elő, természetesen ott is ritkán (vö. BALOGH LAJOS: MNy. LXXVI, 222—3).

A korábbi nyelvjárásgyűjtésekből, feljegyzésekből, valamint tapasztalatainkból arra lehet következtetni, hogy a *-t* ~ *-tt*, *-á*, *-é* ~ *-vá*, *-vé* ragos archaikus formák erőteljes visszaszorulása a nyugat- és északnyugat-dunántúli nyelvjárásokból a század elejére tehető, és ennél fogva még ma is sok archaikus alakot lehetne felgyűjteni a szóban forgó területen. — Itt említem meg, hogy Nyugat-Szlovákia palóc nyelvjárásaiban, valamint a Csallóközben nyelvjárási, regionális köznyelvi szinten elég erősen tartja magát a *-t* ~ *-tt* lokatívuszi ragos alak: *Verebőt* ~ *Verebéjt* (Verebéj ~ Vráble, a volt Bars megyében), *Csitárt* (=Alsócsitár, a volt Nyitra megyében), *Kolont* (=Kolon, a volt Nyitra megyében), *Pogránt* (=Pográny ~ Pogranice, a volt Nyitra megyében), *Várkont* (=Várkony, a volt Pozsony megyében), *Szérdahétt* (=Dunaszerdahely, a volt Pozsony megyében). Ugyanakkor az említett területen a latívuszi *-á*, *-é* ragnak ma már nyoma sincs a helységnévi határozókban.

Gyakran előfordul, hogy a helységneveknek hivatalos formája mellett van egy helyi használatú változata is, amely többnyire rövidebb vagy rövidült. A két név ragozása egymástól eltérhet. Hadd említek néhány példát erre a jelenségre: *Kaposvár*, *-on* : *-ott*, *-ra*, *-ról*, de: *Kapos*, *-ba(n)*, *-ba*, *-ból*; *Celldömölk*, *-ön*, *-re*, *-ről*, de: *Cell*, *-be(n)*, *-be*, *-ből*; *Gencsapáti*, *-ba(n)*, *-ba*, *-ból*, de: *Gencs*, *-en*, *-re*, *-ről*; *Páti* (= *Apáti*), *-ba(n)*, *-ba*, *-ból*; *Sátoraljaújhely*, *-en*, *-re*, *ről*, de: *Újhel*, *-be(n)*, *-be*, *-ből*.

A fenti példákból láthatjuk, hogy a települések egyesítése miatt összerakott helységnevek eredeti ragozásukat — legalábbis egy ideig — megőrzik, például *Cell+Dömölk*, *Gencs+Apáti* (*Páti*). De a korábbi — nyelvjárási-regionális köznyelvi — ragozást a rövidült, csonkult alakok is megőrizhetik: *Kapos* (= *Kaposvár*)+belső helyrag, *Újhel* (= *Sátoraljaújhely*)+belső helyrag. Ezek a belső helyragos alakok kívül esnek az irodalmi-köznyelvi normán.

Egy-egy vidéki városnak, jelentősebb településnek sajátos ragozása — ha a nyelvhasználatban még életerős — a környékén, a kisugárzási területén is jól megragadható. Világosan mutatják ezt a Magyar Nyelvjárások Atlaszána *Újvárba* (= *Érsekújvárban*) típusú ragos formái (vö. BALOGH: i.h.). Saját megfigyelésemből tudom, hogy hasonlóan elevenen él Kaposvár vidékén a *Kapozsba* megoldású ragos alak. Érdekes ugyanakkor, hogy a Pécs városában, a beszélt nyelvben következetesen — de természetesen nem kivételtenül — használt *Pécsett* forma a nyelvjárásokban sehol sem él.

Különös névtani és grammatikai problémát vet fel a *Nagyszombatban*: *Trnaván* szembenállása. A szlovákból átvett *Trnava* (= *Nagyszombat*) a külső helyrag-sorral kapcsolódva ma a pozsonyi és Pozsony környéki regionális köznyelvben egészen általános. A *Nagyszombatban*, *-ba*, *-ból* viszont egyre ritkábban fordul elő a beszélt nyelvben. Egyébként az idegen helységneveket —

mint tudjuk — az irodalmi-köznyelvi norma szerint belső helyraggal kell el-látnunk. Ám nyelvjárásainkban ez a szabály mind a mai napig nem mondható aktívna, noha az ismert külföldi nagyvárosok nevének normatív ragozása a nyelvjárásban beszélők nyelvi tudatába is bekerül. Ugyanakkor tömegével em-líthetném a kisebb vagy kevésbé ismert külföldi helységek nevének külső hely-ragos alakjait, amelyek spontán beszédben fordultak elő.

Az idegen helységnevek külső helyragos alakjai az utóbbi időben egyre gyak-rabban fordulnak elő a köznyelvi beszélőknél, illetőleg a sajtó nyelvében is. Néhány példa erre: *Guadalajarán, Petrográdon, Cap Kennedyn* (a TV-riporte-rek nyelvhasználatából), *Bielsko-Bialán, Nowa Hután, Treblinkán, Albenán, Druzsbán, Picundán* (a sajtó nyelvéből) stb. A jelenséget helységnévragozá-sunknak túlzottan bonyolult szabályrendszerével lehetne összefüggésbe hoz-ni. A külső helyragos alakok ugyanis egyre általánosabbak az irodalmi-köznyel-vi norma szerint. Szinte kivételtelen a szabály bizonyos neveknél, amelyek nem köznévi eredetűek és (meghatározott) magánhangzóra végződnek. A prob-lémát most részletesebben nem fejtegethetem.

A földrajzi nevek gyűjtésének, közlésének országos mozgalma témánkhoz, a helységnevek ragozásához értékes empirikus anyaggal járult hozzá. Zala, So-mogy és Vas megye adataiból több olyan összefüggés hámazható ki, amiről korábban keveset vagy éppen semmit sem tudhattunk. Más területekről, nyelv-járási szövegekből, tájszóközlésekből, feljegyzésekből gyűjtött adatainkat is te-kintve megállapíthatjuk, hogy a nyelvjárásokban, illetőleg az irodalmi-köz-nyelvben működő normáink még ma sem szilárdultak meg. Noha a jól ismert, gyakran használt helységnevek egyre inkább — a nyelvjárásokban is — az irodalmi-köznyelvi norma szerint kapcsolják magukhoz a ragot. Peremnyelv-járásainkban, különösen Északnyugat-, Nyugat- és Dél-Dunántúlon feltűnően gyakori a helységneveknek belső helyragos kapcsolata. Ez a törekvés merőben szemben áll az irodalmi-köznyelvi normával, és nem lehetetlen, hogy a régió-ban működő nyelvi kontaktussal függ össze.

SZABÓ GÉZA